

УДК 615.851.13-052.63+341.3

DOI <https://doi.org/10.35220/2078-8916-2022-46-4.3>

Н.М. Савельєва,

доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри стоматології, Харківський національний університет, пр. Науки, 4, м. Харків, Україна, індекс 61022, nm.savielieva@knmu.edu.ua

Т.В. Томіліна,

кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології Харківський національний університет, пр. Науки, 4, м. Харків, Україна, індекс 61022, tv.tomilina@knmu.edu.ua

С.І. Герман,

кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології Харківський національний університет, пр. Науки, 4, м. Харків, Україна, індекс 61022, si.herman@knmu.edu.ua

С.В. Кленовська,

кандидат медичних наук, асистент кафедри загальної стоматології, Одеський національний медичний університет, Валіховський провулок, 2, м. Одеса, Україна, індекс 65082, KlenovskayaSvetlana@gmail.com

С.А. Шнайдер,

доктор медичних наук, професор, директор, Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії Національної академії медичних наук України», вул. Рішельєвська, 11, м. Одеса, Україна, індекс 65026, instomodessa@i.ua

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ ДО УМОВ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемі психологічної адаптації інтернів-стоматологів та викладачів вищого навчального закладу до умов війни. У статті представлена об'єктивна оцінка психологічного стану суб'єктів пізнання і викладачів в перші дні війни. Підкреслюється, що виявлені емоційні, поведінкові та інтелектуальні прояви стресу у інтернів є закономірною реакцією на події, що виходять за рамки їх звичайного життєвого досвіду. У статті робиться наголос на тому, що виявлена поведінка викладачів є проявом їх твердої високomorальної позиції.

Зазначається, що в реаліях сьогодення особливого значення набуває осмислення особистістю свого внутрішнього світу, пошук тих психологічних ресурсів, які здатні їй допомогти витримувати й долати важкі життєві ситуації.

Вказується, що проблема адекватного реагування на стресові ситуації суб'єктів пізнання успішно вирішується за рахунок їх звернення до моральних цінностей та активізації внутрішніх ресурсів – інтелектуальних, емоційних і вольових.

Ключові слова: стрес, психологічна адаптація, внутрішні ресурси особистості, моральні цінності.

N.M. Savielieva,

Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Dentistry of Kharkiv National University, 4 Nauky avenue, Kharkiv, Ukraine, postal code 61022, nm.savielieva@knmu.edu.ua

T.V. Tomilina,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor at the Department of Dentistry Kharkiv National University, 4 Nauky avenue, Kharkiv, Ukraine, postal code 61022, tv.tomilina@knmu.edu.ua

S.I. Herman,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor at the Department of Dentistry Kharkiv National University, 4 Nauky avenue, Kharkiv, Ukraine, postal code 61022, si.herman@knmu.edu.ua

S.V. Klenovska,

Candidate of Medical Sciences, Assistant, Department of general dentistry of Odessa National Medical University, 2 Valikhovsky Lane, Odesa, Ukraine, postal code 65082, KlenovskayaSvetlana@gmail.com

S.A. Shnaider,

Doctor of Medical Sciences, Professor, Director, State Establishment «The Institute of Stomatology and Maxillo-Facial Surgery National Academy of Medical Science of Ukraine», 11 Rishelievskaya street, Odesa, Ukraine, postal code 65026, instomodessa@i.ua

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS TO THE CONDITIONS OF WAR

The article is devoted to the problem of psychological adaptation of dental interns and teachers of a higher educational institution to the conditions of war. The article presents an objective assessment of the psychological state of subjects of knowledge and teachers in the first days of the war. It is emphasized that the revealed emotional, behavioral and intellectual manifestations of stress in interns are a natural reaction to events that go beyond their usual life experience. The article emphasizes that the measured behavior of teachers is a manifestation of their firm high moral position.

It is noted that in today's realities, a person's understanding of his inner world, the search for those psychological resources that can help him endure and overcome difficult life situations is of particular importance.

It is indicated that the problem of adequate response to stressful situations of cognitive subjects is successfully solved due to their appeal to moral values and activation of internal resources – intellectual, emotional and volitional.
Key words: stress, psychological adaptation, internal resources of the individual, moral values.

Війна принесла в нашу країну невимовні людські страждання, викликала у людей значну психічну напруженість – певний емоційний стан, який деструктивно позначився на їх поведінці, діяльності, продуктивності когнітивних функцій тощо. Саме це змусило замислитися над проблемою психологічної адаптації учасників освітнього процесу до нової реальності.

Достеменно відомо, що найбільш характерним психічним станом, що виникає під впливом екстремальних умов, є стрес (від англ. stress) – напруга, тиск. Як зазначає А.О. Губар 2010 [1], стрес виникає тоді, коли організм змушений адаптуватися до нових умов, тобто стрес невіддільний від процесу психофізіологічної адаптації. Хоча процеси адаптації охоплюють всі рівні життєдіяльності – від молекулярного до психологічної регуляції діяльності в соціальному плані [2], все ж вирішальною для людини, на думку С.І. Лазуренко [2], є психічна адаптація, оскільки саме вона є найбільш довершеним і складним пристосувальним процесом, який залежить від психічного розвитку людини. До того ж, доповнює Ф.Б. Березін [3], психічна адаптація має значний вплив на адаптаційні процеси інших рівнів.

У ході проведення анкетного опитування інтернів-стоматологів на кафедрі стоматології ХНМУ вивчалися питання щодо їх психологічного стану в саме перші дні війни. Інтерни таким чином охарактеризували свій психологічний стан: страх, нездатність зосередитися, розгубленість, погіршення спостережливості, уважності, складнощі у виконанні розумових операцій, втрата думки, підвищена стомлюваність, незібраність, млявість, інертність, низька працездатність і навіть «провали» пам'яті.

Оперуючи арсеналом своїх знань щодо сутності та складових частин стресу, викладачі дійшли до висновку, що виявлені емоційні, поведінкові та інтелектуальні прояви стресу у інтернів є закономірною реакцією на події, що виходять за рамки їх звичайного життєвого досвіду.

Споглядаючи з самих перших днів війни за виваженою поведінкою викладачів ХНМУ, невимусно приходиш до того висновку, що всі вони мають тверду високоморальну позицію. Проявивши в надскладних умовах емоційну стійкість та цілу гаму вольових якостей – терпіння і витримку, наполегливість, рішучість, сміливість, викладачі дуже швидко зуміли відновити освітній процес.

Очевидно, що мобілізованість психіки викладачів багато в чому обумовлена наявністю у них

стресової стійкості – професійно важливої якості особистості педагога, вмінням здійснювати психологічну саморегуляцію своєї поведінки.

Ключовим моментом саморегуляції особистості в екстремальних умовах є пошук та актуалізація тих внутрішніх ресурсів, які б могли допомогти їй протистояти складним життєвим обставинам, дозволили б досягти внутрішнього комфорту.

Серед основних видів ресурсів, які людина використовує для подолання стресу, виокремлюють [4] когнітивні (інтелектуально-особистісні), емоційні і вольові властивості суб'єкта. Саме такі вищі психологічні категорії, як воля, почуття, інтелект зумовлюють розвиток вольових, емоційно-почуттєвих та інтелектуально-креативних якостей [5], які є конче необхідними для подолання труднощів внутрішнього та зовнішнього плану.

Ядром ресурсів людини вчені [6] вважають інтелект [7], який розглядають, як здатність до мислення, раціонального пізнання [8], під «інтелектуальним ресурсом» розуміють сукупність продуктивних і стильових властивостей інтелекту [9, 10, 11].

Інтелектуальні ресурси не тільки забезпечують вирішення інтелектуальних завдань, але й беруть участь у регуляції життєдіяльності взагалі, у ситуаціях соціальних взаємодій, при вирішенні життєвих труднощів [11; 12; 13].

Існує усталена думка про те, що інтелект є найбільш досконалою психологічною адаптацією, яка виступає важливим знаряддям взаємодії індивіда та суспільства [14]. Як відмічають дослідники [15], у людей з високим рівнем інтелекту процес адаптації протікає успішніше, оскільки у них не виникає проблем, пов'язаних із самоорганізацією.

Відомо, що будь-яка проблема завжди активізує людське мислення. Так і подолання проблеми психічної адаптації до умов війни цілком залежить від швидкості, послідовності, критичності мислення особистості, гнучкості думки тощо. Розсудлива людина, яка потрапила в складну ситуацію, вміє вірно її оцінити, спланувати свої дії, спрогнозувати наслідки можливих варіантів розвитку подій, прийняти правильне рішення, і відповідно до цього будувати свою поведінку.

Проте варто відзначити, що мислення, яке людина використовує для когнітивної переробки складної ситуації, може не тільки сприяти, але й перешкоджати позитивному розв'язанню проблеми.

Мислення, що дозволяє позбутися негативних наслідків емоційного стресу, сприяє саморегуляції та усвідомленню людиною різних емоцій, називають саногенним мисленням [16, 17].

Ю.М. Орлов вважає, що саме цей вид мислення дозволяє збільшити позитивний ресурс особистості, сформувані адекватні емоційні реакції на стимули середовища, забезпечити стійкий рівень адаптаційних ресурсів та здатність самостійно повернутися в стан внутрішнього спокою та гармонії [17].

Ю. Гільман [18] приходять до висновку, що саногенне мислення розширює різноманіття способів думки і ніби звільняє думку, пропонуючи нові програми, що зменшують надмірний прояв емоцій. Це не означає, що емоцій стає менше, просто вони стають контрольованими.

Не підлягає сумніву те, що процес пізнання та емоції – це єдине, неподільне ціле, яке представляє собою певну цілісну активність [19].

За висновками В.Ф. Боснюк [20], спільними функціями інтелекта і емоції є універсальна адаптація до навколишнього середовища, перетворення його, вироблення і прийняття рішень, оцінка ситуації, самоуправління. Характеризуючи взаємодію емоцій і інтелекту, вчені акцентують увагу на «єдності емоційного і інтелектуального» в емоціях, «взаємопроникненні» емоційних і інтелектуальних процесів [21, 22].

Очевидним є те, що надмірне емоційне збудження гальмує свідому інтелектуальну діяльність, тобто динамічні моменти починають переважати над смисловим змістом та вибірковою направленістю дії, та утворює напруження, при якому будь – який привід може викликати імпульсивну дію [23].

Переконливим прикладом того, як емоції можуть перешкоджати мисленню, є згадана вище "емоційна блокада" пам'яті при сильних негативних емоціях у інтернів.

Цілий рід психологів [24, 25, 26] сходяться на думці, що при всій важливості інтелектуального осягнення та освоєння світу, у тому числі розкриття об'єктивної сутності добра і зла, саме емоції та почуття визначають головну лінію людської поведінки [27].

Психологічна адаптація та відновлення значною мірою визначається тим, наскільки людина глибоко і адекватно усвідомлює нові умови середовища та відповідно емоційно реагує на них. Психологічні особливості емоційного реагування, що проявляються у особистості, виступають її емоційними властивостями та визначають її емоційність [28].

Однією із динамічних властивостей емоційності, яка в умовах стресу допомагає людині діяти цілеспрямовано і послідовно, не втрачати контролю та здатності знаходити правильні рішення, є емоційна стійкість.

Високому рівню емоційної стійкості, за результатами Л.М. Аболіна [29] відповідають такі особливості психічної регуляції діяльності, як: здатність адекватно аналізувати умови діяльності, завчасно планувати дії, застосовувати адекватні способи дії.

В стресових ситуаціях саме ця властивість, на переконання М. Ю. Буслаєва (2009) [30], оберігає особистість від дезінтеграції і особистісних розладів, детермінує життєздатність, соматичне і психічне здоров'я, є базисом внутрішньої гармонії особистості.

Р. Торндайк та Е. Хаген [31, 32] вважають, що особистість із високою емоційною стійкістю характеризується стабільністю свого настрою, намірів, інтересів, оптимістична, бадьора тощо. К.В. Пилипенко вбачає в емоційній стійкості особистісну межу, що забезпечує емоційну стабільність [33].

Неможливо не погодитися з думкою науковців [33], які наполягають на тому, що емоційна стійкість – це, по суті, здатність стримувати емоційні реакції, тобто «сила волі», що має прояв у терплячості, наполегливості, самоконтролі, витримці, що веде до стабільності та ефективності діяльності.

Категорія «воля» є багаторівневим, поліфункціональним поняттям, включеним разом з категорією « інтелект» і категорією « емоція» в широкий світоглядний план свідомості та поведінки особистості. Науковці [34] розглядають волю як психічну властивість особистості, від якої залежить дієвість мислення і почуття, а також активність здійснюваних практичних дій і вчинків.

Розвиток волі тісно пов'язаний з розвитком мислення і емоцій. Є. Ільїн вказує на те, що воля в поєднанні з розумом і почуттями регулює поведінку та діяльність в ускладнених умовах [35].

Як зазначає Ш.Н. Чхартишвілі [36], вольова поведінка вимагає наявності певних інтелектуальних передумов, що передбачають, у свою чергу, досить високий рівень розвитку свідомості... У вольовій поведінці широко використовуються можливості інтелекту, внаслідок чого вольова поведінка є одночасно інтелектуальною» [37].

Початковою ланкою вольової дії є постановка мети та вибір найбільш доцільних способів дії, потім ухвалення рішення діяти, нарешті, сама дія. Вирішальним для характеристики дії як вольової, є виконання рішення.

В екстремальній ситуації, де мотиви і цілі гранично чіткі для людини, і немає сенсу (і часу!) їх переосмислювати, успіх залежить від вольових зусиль [38].

І. Петров [39] розглядає вольові зусилля як активний прояв свідомості, який полягає як у мобілізації психічних і фізичних можливостей людини, так і в необхідності зниження активності психіки у ході подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод у процесі діяльності відповідно до об'єктивно усвідомленої необхідності.

Людина сама регулює свою активність -зовнішню чи внутрішню діяльність, поведінку, функціональний стан тощо. Керуючись цим, М.А. Кузнецов (2012) стверджує, що вольова регуляція – це фактично саморегуляція, тобто регуляція, що визначається не безпосередньо ситуацією, а самим суб'єктом. Людина враховує й наявні обставини, і свої можливості, і наслідки різних варіантів дії, і багато інших факторів, найчастіше не дані в безпосереднім сприйнятті поточних подій [40].

Фіналізуючи, зауважимо, що результативність, ефективність використання кожного з представлених внутрішніх ресурсів має місце лише за їх відносної гармонії, тобто коли у почуттях виражається сила бажань суб'єкта та впевненість у собі, коли інтелект забезпечує справжнє пізнання світу і самого суб'єкта, і коли воля, спираючись на почуття та інтелект, втілює задуми у життя.

Групові обговорення з інтернами ситуації в країні розширили можливості ознайомлення з їх внутрішнім станом, способами використання внутрішніх ресурсів, дозволили дізнатися про те, що розуміння наявності у них цих ресурсів додає їм впевненості в собі, в своїх силах. Приємно усвідомлювати те, що в більшості своїй наші інтерни є зрілими особистостями, які успішно справляються зі стресом. Надзвичайно важливим є той факт, що для подолання стресового стану домінуючими способами використання внутрішніх ресурсів у інтернів виявилися звернення до розуму(інтелекту) та моральних цінностей. Тут мається на увазі їх політичні переконання, самоусвідомлення своєї національної ідентичності. Не може не тішити те, що головним мотивом для активної участі в подоланні складної життєвої ситуації у значної кількості інтернів є усвідомлення себе представниками української нації- нації, що має непереможний волелюбний козацький дух та патріотизм.

Література:

1. Губар А.О. Стрес як фактор впливу на адаптацію людини 2010 URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/3_2010/6.pdf
2. Лазуренко С. І., С. В., Семенов А. М. Адаптація та адаптаційні можливості людини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2014. № 11. С. 194-207
3. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л., 1988. 270 с.
4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – М.: Наука, 1969. 371 с.
5. Павлик Н. В. Духовна самоактуалізація особистості в юнацькому віці. Горизонт духовності виховання : колективна монографія. Вільнюс : Zuvedra, 2019. С. 407-427.
6. Боснюк В. Ф. Інтелект як ресурс поведінки рятувальника в оволодінні собою 2010. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип.7. С. 55-63.
7. Гордієнко С. Г. Визначення поняття «інтелектуальна власність»: алгоритм та особливості. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наукових праць. Київ : ІВЦ «Політехніка», 2010. № 4(8). С. 199–205.*
8. Алексапольский А. А. Стилевые и уровневые свойства интеллекта как факторы совладающего поведения: дис. ... канд. психол. наук. / Алексапольский А. А. – М., 2008.
9. Сергиенко Е. А. Контроль поведения: индивидуальные ресурсы субъектной регуляции [Электронный ресурс]. *Психологические исследования: электрон. науч. журн.* 2009. N 5(7). URL: <http://psystudy.ru>
10. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 385 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)
11. Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования, СПб.: Питер, 2002. 272 с.
12. Корнилова Т.В. Самооценка в структуре интеллектуально-личностного потенциала человека. *Психологический журнал*. 2011. Т. 32. № 2. С. 25–35.
13. Ворон М., Найда Ю. Множинний інтелект: від теорії до практики. *Підручник для директора: журнал управлінської компетентності*. 2008. № 5. С. 68–72.
14. Титаренко Т. М., Лепіхова Л. А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді: Науково-методичний посібник. – К. : Міленіум, 2006. 204 с.
15. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. – М.: Просвещение, 1991. 274 с.
16. Орлов Ю. М. Саногенное мышление. М.: Слайдинг, 2003. 96 с.
17. Гільман А.Ю. Психологічні умови формування саногенного мислення студентської молоді : дис... канд. психологічних наук (доктора філософії) :

19.00.07. Національний університет «Острозька академія», Острогоз, 2017.

18. Бакаленко Е.К. К проблеме эмоционального постижения мира. *Вісник Харківського державного університету. Серія: теорія культури і філософія науки* : Харків, 1997. № 339. С. 112-120.

19. Боснюк В.Ф. Взаємодія інтелектуального та емоційного компонентів особистості. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків: ХНПУ, 2012. – Вип. 44. Частина 2. С. 21-28.

20. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект и эмоциональная креативность: специфика и взаимодействие. – Новополюк : Полоц. гос. ун-т, 2020. 356 с.

21. Рубинштейн С.Л. [и др.]. Основы общей психологии : учеб. пособие.– СПб.: Питер Пресс, 2008. 705 с.

22. Маляр О. І., Божок Н. О. Психологічний аналіз довірливості емоційної регуляції та фрустраційної толерантності особистості. *International scientific periodical journal "THE UNITY OF SCIENCE" / publishing office Friedrichstrabe 10, The European Association of pedagogues and psychologists Science, Vienna, 2014. (149). P. 107-110.*

23. Бех І. Д. Духовна культуродомінантність як виховний ідеал, шлях досягнення. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К., 2006. Вип. 9. С. 6 – 25.

24. Изард К. Е. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2006. 460 с.

25. Запорожец А. В. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / Под. ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович. – М., 1986. С. 43 – 50.

26. Міхова А. Г. Емоції і прояви емоцій: історичний екскурс (стресові та стресоподібні стани). *Наука і освіта*. 2010. №3. С. 95–98.

27. Кравчук С.Л. Психологічні особливості емоційної стійкості та самоконтролю особистості. Режим доступу: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i26/44.pdf>

28. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. Казань, 1987. 261 с.

29. Буслаева М. Ю. Организация образовательной среды педагогического колледжа как условие формирования эмоциональной устойчивости студента. *Вестник ЧГПУ*. 2009. № 2. С. 12–24.

30. Thorndike R.L., Hagen E.P. Measurement and Evaluation in Psychology and Education. New Delhi : Wiley Eastern Limited, 1979.

31. Онішко З. С. Дослідження сформованості рівня емоційної стійкості у студентів технічного ВНЗ. *Науковий журнал «Габітус»*. 2021. Вип. 23. С. 73-77.

32. Пилипенко К. В. Формування емоційної стійкості як професійно важливої якості майбутнього практичного психолога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. : спец. 19.00.07 "педагогічна та вікова психологія". – Київ, 2010. 23 с.

33. Полілуєва І.В. Основні підходи до аналізу зако-

номірностей емоційно-вольової регуляції діяльності людини. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 53. С. 186-194.

34. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд /Е. П. Ильин. – СПб:Питер, 2011.– 368 с.

35. Чхартишвили, Ш. Н. Проблема воли в психологии. *Вопросы психологии*. – 1967. № 4. С. 72-81.

36. Батыршина А. Р. Подходы изучению вопроса о взаимосвязи интеллекта и воли. *Вестник Университета Российской академии образования*. 2018. № 3.С. 25-29.

37. Шамлян К. Дослідження ролі вольових зусиль у життєдіяльності студентів. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2014. № 3. С. 125-134.

38. Петров И. К., Калинин В. К. Возрастные особенности волевых усилий в двигательной активности. Психология воли: сборник научных трудов. Симферополь, 2011. С. 144-159.

39. Кузнецов М.А. Вольова регуляції діяльності: основні закономірності, етапи і механізми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43(1). С. 110-128.

References:

1. Gubar A.O. (2010). Stres jak faktor vplyvu na adaptaciju ljudyny [Stress as a factor influencing human adaptation]. Retrieved from http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/3_2010/6.pdf [in Ukrainian].

2. Lazurenko, S. I., & S. V., Semenov A. M. (2014). Adaptacija ta adaptacijni mozhlyvosti ljudyny. [Adaptation and adaptive capabilities of a person]. *Aktual'ni problemy navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy – Actual problems of training and upbringing of people with special needs*. 11, 194-207 [in Ukrainian].

3. Berezin, F.B. (1988). *Psikhicheskaya i psikhofiziologicheskaya adaptatsiya cheloveka [Mental and psychophysiological adaptation of a person]*. Leningrad.

4. Piazhe, Zh. (1969). *Psikhologiya intellekta [Psychology of intelligence]*. М.: Nauka [in Russian].

5. Pavlyk, N. V. (2019). *Duhovna samoaktualizacija osobystosti v junac'komu vici. Goryzont duhovnosti vyhovannja : kolektyvna monografija [Spiritual self-actualization of the individual in adolescence horizon of spirituality of Education : a collective monograph]*. Vil'njus: Zuvedra [in Ukrainian].

6. Bosnjuk, V. F. (2010). Intelekt jak resurs povedinky rjatuval'nyka v ovolodinni soboju 2010. [Intelligence as a resource of lifeguard behavior in self-mastery 2010] *Problemy ekstremal'noi' takryzovoi' psyhologii' – Problems of extreme and Crisis Psychology*, 7, 55-63 [in Ukrainian].

7. Gordijenko, S. G. (2010). Vyznachennja ponjattja «intelektual'na vlasnist'»: algorytm ta osoblyvosti [Definition of the concept of "intellectual property":

- algorithm and features.]. Visnyk NTUU «KPI». Politologija. Sociologija. Pravo: Zb. naukovykh prac' – [Bulletin of NTUU "KPI". Political science. Sociology. Right: Sat. scientific works]. Kyi'v : IVC «Politehnika», 4(8), 199–205 [in Ukrainian]
8. Aleksapol'skiy, A. A. (2008). Stilevyje i urovnevyje svoystva intellekta kak faktory sovladayushchego povedeni [Style and level properties of intelligence as factors of coping behavior]. *Candidate's thesis*. Moskva. [in Russian].
9. Sergienko, E. A. (2009). Kontrol' povedeniya: individual'nye resursy sub'ektnoy regulyatsii [Behavior control: individual resources of subject regulation] *Psikhologicheskie issledovaniya – Psychological research*, 5(7). Retrieved from : <http://psystudy.ru> [in Russian].
10. Kholodnaya, M. A. (2004). *Kognitivnye stili. O prirode individual'nogo uma [Cognitive styles. About the nature of the individual mind]*. SPb. : Piter [in Russian].
11. Kholodnaya, M. A. (2002). *Psikhologiya intellekta: Paradoksy issledovaniya [Psychology of intelligence: Paradoxes of research]*. SPb. : Piter [in Russian].
12. Kornilova, T.V. (2011). Samootsenka v strukture intelektual'no-lichnostnogo potentsiala cheloveka. [Self-esteem in the structure of a person's intellectual and personal potential]. *Psikhologicheskij zhurnal – Psychological Journal*. 32. 2. 25–35. [in Russian].
13. Voron, M., & Najda, Ju. (2008). Mnozhynnyj intelekt: vid teorii' do praktyky [Multiple intelligence: from theory to practice]. *Pidruchnyk dlja dyrektora: zhurnal upravlins'koi' kompetentnosti – Textbook for the director: Journal of managerial competence*, 5. 68–72 [in Ukrainian].
14. Tytarenko T. M., & Ljepihova L. A. (2006). *Psychologichna profilaktyka stresovykh perevantazhen' sered shkil'noi' molodi: Naukovo-metodychnyj posibnyk [Psychological prevention of stress overload among school youth: a scientific and methodological guide]*. K. : Milenium [in Ukrainian].
15. Orlov, Yu.M. (1991). *Voskhozhdzenie k individual'nosti [The ascent to individuality]*. M.: Prosveshchenie [in Russian].
16. Orlov, Yu.M. (2003). *Sanogennoe myshlenie [Sanogenic thinking]*. M.: Slayding [in Russian].
17. Gil'man, A.Ju. (2017). Psychologichni umovy formuvannja sanogennoho myslennja students'koi' molodi [Psychological conditions for the formation of sanogenic thinking of students] *Candidate's thesis*: 19.00.07. Nacional'nyj universytet «Ostroz'ka akademija», Ostrog [in Ukrainian].
18. Bakalenko, E.K. (1997). K probleme emotsional'nogo postizheniya mira [To the problem of emotional comprehension of the world]. Visnyk Harkiv'skogo derzhavnogo universytetu. Serija: teorija kultury i filosofija nauky – *Bulletin of Kharkiv State University. Series: theory of culture and philosophy of science: Харків*, 339,112-120 [in Ukrainian].
19. Bosnjuk, V.F. (2012). Vzaemodija intelektual'nogo ta emotsijnogo komponentiv osobystosti [Interaction of the intellectual and emotional components of the individual]. *Visnyk HNPU imeni G.S. Skovorody. Psihologija– Bulletin of Khnpu named after G. S. Skovoroda. Psychology. Kharkiv*,44 (2), 21-28 [in Ukrainian]
20. Andreeva, I. N. (2020). *Emotsional'nyy intellekt i emotsional'naya kreativnost': spetsifika i vzaimodeystvie [Emotional intelligence and emotional creativity: specificity and interaction]*. Novopolotsk [in Russian].
21. Rubinshteyn, S.L. & i dr. (2008). *Osnovy obshchey psikhologii : ucheb. Posobie [Fundamentals of general psychology : studies. stipend]*. SPb.: Piter Press [in Russian].
22. Malyar, O. I., & Bozhok, N. O. (2014). Psychologichnyj analiz dovil'nosti emocijnoi' reguljacii' ta frustracijnoi' tolerantnosti osobystosti [Psychological analysis of the expediency of emotional regulation and frustration tolerance of the individual]. *International scientific periodical journal "THE UNITY OF SCIENCE"* / publishing office Friedrichstrabe 10, The European Association of pedagogues and psychologists Science, Vienna, 149, 107-110. [in Ukrainian]
23. Beh, I. D. (2006). *Duhovna kul'turodominantnist' jak vyhovnyj ideal, shljah dosjagnennja. Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchniv'skoi' molodi [Spiritual culture about dominance as an educational ideal, a way of achievement. Theoretical and methodological problems of raising children and young students]*. Kyi'v [in Ukrainian]
24. Izard, K. E. (2006). *Psikhologiya emotsiy [Psychology of emotions]*. SPb.: Piter [in Russian].
25. Zaporozhets, A. V. (1986). Razvitie sotsial'nykh emotsiy u detey doshkol'nogo vozrasta [Development of social emotions in preschool children]. A. V. Zaporozhtsa, Ya. Z. Neverovich (Ed.). M. [in Russian].
26. Mihova, A. G. (2010). Emocii' i proyavy emocij: istorychnyj ekskurs (stresovi ta stresopodibni stany) [Emotions and manifestations of emotions: a historical excursion (stressful and stressful States)]. *Nauka i osvita – Science and education*, 3, 95–98 [in Ukrainian]
27. Kravchuk, S.L. *Psychologichni osoblyvosti emocijnoi' stijkosti ta samokontrolju osobystosti [Psychological features of emotional stability and self-control of the individual]*. Psychological features of emotional stability and self-control of the individual: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i26/44.pdf> [in Ukrainian].
28. Abolin, L.M. (1987). *Psikhologicheskie mehanizmy jemotsional'noj ustojchivosti cheloveka [Psychological mechanisms of human emotional stability]*. Kazan' [in Russian].
29. Buslaeva, M. Ju. (2009). Organizacija obrazovatel'noj srede pedagogicheskogo koledzha kak uslovie formirovanija jemotsional'noj ustojchivosti studenta. [Organization of the educational environment of

the pedagogical college as a condition for the formation of the student's emotional stability]. *Vestnik ChGPU – Bulletin of ChSPU*, 2, 12–24. [in Russian].

30. Thorndike, R.L., & Hagen, E.P. (1979). *Measurement and Evaluation in Psychology and Education*. New Delhi : Wiley Eastern Limited.

31. Onipko, Z. S. (2021). Doslidzhennja sformovanosti rivnja emocijnoi' stijkosti u studentiv tehnicnogo VNZ [Research of the formation of the level of emotional stability in students of Technical Universities]. *Naukovyj zhurnal «Gabitus» – Scientific journal "habitus"*, 23, 73-77 [in Ukrainian]

32. Pylypenko, K. V. (2010). Formuvannja emocijnoi' stijkosti jak profesijno vazhlyvoi' jakosti majbutn'ogo praktychnogo psihologa [Formation of emotional stability as a professionally important quality of a future practical psychologist]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyi'v [in Ukrainian]

33. Polilujeva, I.V. (2016). Osnovni pidhody do analizu zakonomirnostej emocijno-vol'ovoi' reguljacji' dijal'nosti ljudyny [Basic approaches to the analysis of patterns of emotional and volitional regulation of human activity]. *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogicnogo universytetu imeni G. S. Skovorody. Psihologija – Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Psychology*, 53, 186-194. [in Ukrainian]

34. Il'in, E. P. (2011). *Psihologija voli. 2-e izd [Psychology of will. 2nd ed]*. SPb:Peter [in Russian].

35. Chhartishvili, Sh. N. (1967). Problema voli v psihologii [The problem of will in psychology]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology*, 4, 72-81. [in Russian].

36. Batyrshina, A. R. (2018). Podhody izucheniju voprosa o vzaimosvjazi intellekta i voli [Approaches to the study of the relationship between intelligence and will]. *Vestnik Universiteta Rossijskoj akademii obrazovanija – Bulletin of the University of the Russian Academy of Education*, 3, 25-29. [in Russian].

37. Shamljan, K. (2014). Doslidzhennja roli vol'ovyh zusyl' u zhyttjedijal'nosti studentiv [Research of the role of volitional efforts in the life of students]. *Pedagogika i psihologija profesijnoi' osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 3, 125-134. [in Ukrainian].

38. Petrov, I. K., & Kalin, V. K. (2011). *Vozrastnye osobennosti volevyh usilij v dvigatel'noj aktivnosti. Psihologija voli: sbornik nauchnyh trudov [Age-related features of volitional efforts in motor activity. Psychology of the will: a collection of scientific papers]*. Simferopol',C. 144-159 [in Ukrainian].

39. Kuznjecov, M.A. (2012). Vol'ova reguljacija dijal'nosti: osnovni zakonomirnosti, etapy i mehanizmy [Volitional regulation of activity: basic patterns, stages and mechanisms]. *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogicnogo universytetu imeni G. S. Skovorody. Psihologija – Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Psychology*, 43(1), 110-128. [in Ukrainian].